Контрольный экзем[illegible]р

Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувл 1923 шера денз ★ ЕРА, 12 ОКТЯБРЬ, 1989 ШУ. ★ № 122 (7780). ★ Мах 3 кеп.

ЦIи хезача поэта юбилей

Укх деношка хIирий къаман литературана лард елла волча, цIи хезача поэта Коста Хетагурова 130 шу дизар дездаьд. Цу торжествашта хетаяь литературни сайре чакхъяьлар А. П. Чехова цIерагIча республикански библиотеке. Цига яр поэта вахарах, цун общественни балхах, творчествах дувцаш йола выставка. Сайре йолаш йийшар К. Хетагуровна хетаяь нохчийи гIалгIайи поэтий стихотворенеш.

* * *

К. Хетагуров ваь 130 шу дизар дездеш халкъа депутатий Грозненски городской Совета исполкома решенегIа город Грознерча Ленински районерча Сунженски улицах Коста Хетагурова цIи тиллай.

* * *

ЦIи хезача хIирий поэта, паччахьа самодержавена духьала хьинаре къовсам чIоаттабаьча, паргIатон, вошала, къамашта юкъерча доттагIала идеяш дIакхайкаеш хиннача Коста Хетагурова 130 шу дизара деадеча Къулбаседа - ХIирий АССР-е яха хиннай КПСС Нохч-ГIалгIай обкома хьалхара секретарь Д. Г. Завгаев керте вола Нохч-ГIалгIайчен къахьегамхой делегаци.

СУРТАШ ТIА: город Орджоникидзе К. Хетагуровна оттадаьча памятника юхе зизаш дохкача хана.

В. ЕЛИЗАРОВА сурташ.

Яхьа дневник

ЛаьрхIар кхоачашду

Къаьстта дика къахьег шийтталагIча пятилетка диъ‌лагIча шера Грозненски «Трансмаш» завода машинашъераша. Дерригача технико - экономически хьокхамий даькъе шоаш тIаийца декхараш толамца кхоачаш ца деш цхьа бутт дIабахийтабац цар. ДIабахача ийс бетта планагIа лаьрхIачул совгIа цар арахийцар 41 эзар сома маьха нормативно-цIена продукци. ХIаьта цу юкъа заданел тIех цар маьхалъяьккхар 141 эзар сом мах бола тайп-тайпара продукци.

Самофинансированеи йиззача хозрасчетеи кердача системагIа къахьегача завода коллективо къаьстта дика тоадаьд укх шера ший деррига технико-экономически хьокхамаш а. Къахьегама овсарле лакхъяра нийс бетта задани 12,9 процент тIехкхоачашъяьй предприяте машинашъераша. Духхьал из лакхъяра чотагIа хьаяьй цар планал совгIа ара мел хийца тайп-тайпара продукци. Арахецача продукцега дIабода мах лохбарах, йоагIачул дукхагIа продукци маьхалъяккхарах, бийдал, металл, электроэнерги, кхыйола материалаш кхоярах ер шу доладелча денз цар планал совгIа 424 эзар сом пайда баьб паччахьалкхенна. Ийс бетта планагIа лаьрхIачул совгIа завода коллективо арахийцад 37 эзар сом мах бола халкъа эша товараш. Ший потребителашта поставкаш яра дола договорни декхараш а дизза кхоачашдаьд цо.

Деша дай бац

ШийтталагIча пятилетка диъ‌лагIча шера план хаьал хьалха кхоачашъяра а гIишлонхошта маьшша материалаш лоаттаяра а доккхий декхараш тIаийцадар Грозненски «Стройиндустрия» яхача производственни объединене болхлоша. Чакхбаьннаб ийс бутт. Долче, мишта кхоачашду цар шоаш тIаийца декхараш? Ер шу доладелча денз хIанзалца хьабаьча балха итогашка хьежача къаьгта гуш да тIаийца декхараш меттел, паччахьалкхен план а гаьнна цар кхоачаш ца еш хилар. Товарни продукци арахецара нийс бетта план 84,5 процент мара кхоачашъяьяц цар. Цу даькъе царна тIадисад цхьа миллиони 600 эзари совгIа сома маьха паччахьалкхен декхар. Тайп-тайпара продукци маьхалъяккхара план а шоай потребителашта поставкаш яра дола договорни декхараш а 50,8 процент мара кхоачашдаьдац цар. Шоай потребителашка цар дIа ца кхоачийташ йисай пхи миллиони 979 эзари сома маьха йола продукци.

Къахьегама овсарле лакхъяра нийс бетта задани 92 процент кхоачашъяьй объединене коллективо. ХIаьта паччахьалкхенна пайда бе безача, цо цунна бIаьш эзараш сомаш зе даьд. Лоацца аьлча, из ший деша да хиннаяц.

Беркате гуйре

КХАШКАРА РЕПОРТАЖ

Деррига Iалам маьлхо ший беса дерзаду ха я хIанзаръяр. ХIанзалца баьццара лаьтта Наьсарера хьунаш а цIаста беса йирзай. ХIара Iуйрийна гIаьлен кIура мо дола дайга дохк латташ хул цар бухьашка, къаьга боагIача маьлхо ше «дIакхаллалца». Дошо деной гуйран лоаца юкъ хьатIакхаьчалга ахархошка Iаламо хоам беш йола цу тайпара белгалонаш-м дIахьа мел хьежача хоалу. «Сухалбе, дукха доагаргдац шоана са «кIерамаш», — яхаш кхашка боахкарашка кхайкаш санна хег гуйре.

Ахархошта из оаз йоаца хоам хоза а хоз. ХьоалчагIа деча фусам-дай мо деррига шоай хьинар, фийлал оарцагIъяьккха хьувзар иштта хоза денача дийнахьа Наьсарерча «Маяк» яхача совхозера бараш а. Хьалха мо массавар а цхьан метте гул а ца луш хIара кулгалхо, хIара специалист ши-1ий бехктокхамерча моттигашка дIахьа а бекъабенна болхлошта фу эш, царна фу новкъа да хьожаш кхашкара дIабалац. Кхыча тайпара-м кулгал а тIахьожам а булургбацар сел дукха хьаIайнача, шоайла вIашдухьал эттача кхашкарча балхашта: чуэца йоланьй совхозе эггара халагIа йола шекара свекла, хьажкIаш, деш латт оахамаш, ялат дIадувш йоахк сеялкаш, фермашка удаду доакъар... Цу тIа, духхьала кхашкара балхаш сихагIа чакхдахарах дог леза Iе йиш йолаш а вац ахархо. ЧунийцачуI тIехьагIа из хьувкъам Iаьдала заготпункташка дIакхаччалца саготто е езар а из ва. ХIана аьлча, ше хьал мел кхедаь рузкъа ший транспортаца дихьа а дихьа цу заготпунктай коа Iодаккха дезаш ва ахархо хIанз а йолаш йолча порядках. ДIа ца дохьалуш, е кIаларчар дIа ца эцаш дисар — плана юкъе а додац. Саготденна хьувзар совхоза керттера агроном Дзауров Башир. Дукха хIама дала мегар цо цу сахьата балха тIера ца вала. ХIаьта а валавийзар. ХIана аьлча, бIаь совгIа тонн шекара свекла тIа а етта Назране дIаяхийта машинаш «жарейтI» аьнна юхаяхьчар тIера мухь Iо а ца боаккхаш.

— Фуд, фу хилар цига?

— ДIаэцац...

— ХIана? БIеха я, айпе я, йоах?

— Яхац. Уж-м дошув мо цIена а дика а свеклаш ма йий. Цар шоаш хьа а йоах иштта.

— ТIаккха? — яхаш цецвувл агроном.

— Iойоассае моттиг яц тха, йоах приемни пунктера бараша.

Цу къамаьла юкъе а лийлха кIезиг-дукха доашхаргда вай цу деша маIан. Iойоассае моттиг йоацилга дац приемщикаша свекла совхозашка юхаахийтара бахьан. Говраш хахккала йоккха майда ма йий из-м. Кхыдар да цу юкъе доагIар. Ше перевалочни пункт хилара тарра района совхозашкара доаггIаше а вагонаш тIа а дувташ, Аргунерча шекар доаккхача заводе уж мерза овлаш дIакхахьийта декхарийла я приемни пункт. Цун из вIаштIехьдалац. ХIана аьлча, машиннаькъахоща царна эшшача хана а тоъалла а вагонаш хилийтац. 10 эшача 2 — 3 лу. Масала, 19 сентябре йийхача 5 вагонех 2 мара ялаизар. Иштта хьаIов приемни пунктe 5—6 метр лакха бIаьш, эзараш тонн йола «шекара» лоам (совхозаша ца хаддаш хьатIа ма кхуьий уж). Лакхе тхов боацача царна IотIаделх догIа а делхе лоа а. БIохбала, кIура аха болалу «мерза лоам». Свеклай дикал йов. Цох хула зе шийна дIатIаэца лац приемни пункта даьна — вай ювцача завода. Совхозашта, ахархошта дIатIадиллача аттагIа да из...

— ХIанз мича хьоргья оаха яраш, — яхаш корзагIбаьнна хьайзар шофераш а. Уж юхаяйтай аьнна дIахезача кхашка свекловодай къахьегама овсарле а мелъелар. ХIана аьлча, Iаьдала дIаелча мара царна хьадоагIача хIаман юкъе йолхац уж.

Дукха лийлар агроном а кхыбараш а уж Iойоассае совхоза коашка моттиг лохаш. ТалхаргIйоапаш лаьттагI ехкача фу дар-хьогI уж, йоахар цхьабараша.

— Жи, Аюп йоассъяь йоаллаше а свекловодаш болча кхай тIа юхаяхийталахь уж машинаш, — аьнна, сиха ший IажагIча «пикапа» тIа а хайна дIаиккхар Дзауров.

— Еттачул тIехьагIа мича йохийтаргья аз ераш? — аьнна керттерча инженера Тутаев Аюпа шийна тIехьа теха цIогIа а дIахазанзар цунна, сов сихвенна. ХIама дацар. Назране кхаьчача цун из дош чакхлаккха вIаштIехьдоаларе-м. Хьанна хов, Аргуне ца вахача воале а. ТIаккха бIарчча ди ма дой цун.

Ховш да хьаьхачул тIехьагIа шоаш юххера кхача езача дIа ца кхоачаш шекара свеклаша доаккхача хIара сахьата, хIара денна массехк процент йоаеш шоай морзал йоаелга. Из зе а свекловодашта хьабоагIача маьха Iаткъ. Цудухьа, шоашкара Iаьдало дIаэцарга хьежжа мара уж чуэца лац царна. Лаьттах йоахкача хана иштта сиха йоаяц цар шоай дикал.

— Дик-дикагIа яраш чуийца яьнна а дIаенна яьнна а дукха ха хургъяр, тхогара лерттIа уж дIайиоре, — яхаш цхьатарра Iокад гектарницаш, тракторо хьааьхка дада свеклай мугIараш хьа а хьокхаш.

Баьнна а хургбар уж шоай 50 гектар хулача царех ахаш чуийца. Бакъда, дIаболабенна 10 ди совгIа ха яьннача цу дийнахьа чуийца яьннараш еррига а 10 гектар мара яцар. Дуккхача гектарницаша шоашта новкъостал де хьаккхувла бераш а чуухийт, свеклаш «дIа ца йолхача» деношка. ХIаьта хьувкъам, СурхотIарча босенашка дадача мецача лаьтташка диллача, ала хIама доацаш дика ба. Планах 190 йоагIача 250 центнер лу юкъера лаьрхIача хIара гектаро. ХIаьта из мухь 300 — 400 центнерага дIакхоачийташ гектарницаш а я.

Иштта сурт дар цу дийнахьа свеклай кхай тIа бIаргаго йиш йолаш хиннар. Болх бе, къахьега, шоай гуйре сихагIа чуерзае, шоашта хIама хьаде лов свекловодашта. Бакъда, цар хьинар, инициатива юхаетт вай дийцар мо долча бахьанаша. Лоацца аьлча, вагонаш хьа ца лу машиннаькъахой а бехке бац. Азербайджане «блокадах» сеца латт уж ала бахьан корадоагIа царна. Царгара йоагтIача тайпара уж хьа ца йоаха Аргунски завода дай а бац бехке, свекла дIа ца ийю приемни пункт а яц бехке. Бехке ва кхай тIа воалла ахархо... Района органаша хоадам бича бакъахьа бар цу деша.

Кхыча кхашка а хилар тхо. ДIа-хьа мел вахача гуш да — укх тIеххьарча шерашка айденна шоай совхоза сий ца дожийта гIерташ къахьегаш ба маяковцаш. Массарел хьалха кхоачашйир цар ка болча ялатий план а, доагIачул совгIа дукха ялат дIа а денна. ХIанз хьажкIех етта машинаш ух заготпункташка. Планах 2500 центнер фуалъяьха хьажкIаш дIаяла езаш ба уж Iаьдала. Бакъда, специалисташа яьча анализагIа, 4000 центнер дIаяла таро хургья цар. Къаьстта тоаденна да арендатора Богатырев Султана 165 гектар хула кха. Из да совхозо ялата лаьрхIа дIайийнача еррига 380 хьажкIий гектарех хIама ца эшшаш ах. Гибридни фун хьажкIаш я уж, хIара тоннах 1000 сом совгIа ахча а луш. ВIаьхий хила мегаш ва арендатор. ХIана аьлча, договора тIа оттаяь ши план хиллал хьажкIаш лу хIара гектаро.

Хоза сурт-сибат дар хьуна йисте дадача оахама кхашка хиннар а. КIайча дема «морхилгаш» а гIеттаеш сиха дIа-хьа уд сеялкаш а катокаш а тIехьайола «Беларусаш». Нийса, шаьра дувш гуйран дувча ялатий мугIараш. 200 гектар лаьтта дIадийна даьннадар из цу дийнахьа (план — 350 гектар). Гуш дар, агротехнически дикагIа йолча хана из болх чакхбаккха лаьрхIа болга механизатораш. Дикал тешаме йолаш, нормал совгIа ялат дIа ца дувш ди дIадахийтац механизатораша Аушев Ювсала, Нальгиев Башира, Евлоев Къурейша, Евлоев Мухажара, кхыбараша.

ХIаьта, гуйрийнара балхаш деча укхаза мо технически низ оарцагIбаьккха моттигаш дукха нийслургьяц. БIаьсти а дIаьхача ахкан а «дукъаьлла кIаьдъеннаяле» а шоай даьшка-механизаторашка «ладувгIаш» я еррига укхазарча тайп-тайпарча маркех йолча 56 тракторах 52 трактор.

— Цар тIа болх бераш дукхагIа долча даькъе лакха квалификаци йола мастераш ба, — аьлар вай вийцача керттерча инженера Тутаев Аюпа. — Цудухьа «кIаьдлац» тха техника, укх лакхача гувнаш тIа, босенашка гIолла кхесташ, шаьрача лаьтташка леларел шозза дукхагIа шоашта хало тIайоде а.

Ба а ба СурхотIа районе цIихеза дукха механизатораш-говзанчаш: Богатырев Султан (арендатор), Аушев Абукар, Эсмурзиев Жабраил, Евлоев Зяудин, Астемиров Дауд, Оздоев Хьасан, Тумгоев Осман, кхыбараш. Уж бийца-могабаь воалалац инженер. ХIаьта, царна эшар фуд хьожаш а, цар гIулакх кхоачаш хиначул тIехьагIа мара царгара балха эшар хьа ца дехаш а ва. Доакъарца, ялатаца Iалашбаьб уж совхозо хIанзехьа а. Шоайх деча доккхалга хьежжа цар а хьег къа.

Иштта халонаш-аттонаш а Iовшаш чакхйоак к х а ш латт-кх маяковцаша шоай дошо гуйре.

М. МИКАИЛОВ, тха собкорр.

НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТА АРГIАНА ЙОАЦА КХОЙТТАЛАГIА СЕССИ ГУЛЪЯРАХ ДОЛА

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума

УКАЗ

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиумо соцам бу:

бархIазлагIа хержача Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета аргIана йоаца кхойтталагIа сесси 1989 шера 3 ноябре город Грозне хьаелла.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума председатель Х. БОКОВ.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума секретарь С. КОЖУХОВСКИЙ.

г. Грозный, 1989 шу 10 октябрь.

* * *

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиумо хоам бу бархIазлагIа хержача Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета аргIана йоацача кхойтталагIча сессе дувца ер дешаш оттадаь хиларах:

1. Нохч-ГIалгIай АССР Конституцена (Керттерча Закона) хувцамаши тIатохараши дара, Нохч-ГIалгIай АССР халкъа депутаташ харжара хьакъехьарча НГIАССР Закона, Нохч-ГIалгIай АССР халкъа депутатий моттигашкарча Советий депутаташ харжара хьакъехьарча НГIАССР Закона проектех.

2. Нохч-ГIалгIай АССР халкъа депутаташи НГIАССР халкъа депутатий моттигерча Советий депутаташи харжарах.

3. XII пятилетке а 2005 шерага кхаччалца йолча перспективе а НГIАССР гонахьара Iалам лорадарен, Iалама кхоачамех рационально пайда эцареи программах.

4. Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума Указаш чIоагIдарах.

Иорданера баьхка вай мехкахой

Ши ди хьалхагIа НГIАССР Министрий Совета председатела заместитела кабинете баьхка хилар Иорданера вай мехкахой Азрак города мэр, Иордане Кавказски общества член Абдель Джамиль Абубакар Аль-Шишани, «Самман трейдинг компани» яхача торгови компане президент Ахмад Самман, «Модерн технолоджиз компани» яхача фирма кулгалхо Имад Хорма. Уж баьхкаб гIулакхацара визит йолаш. Вай республикаи Иорданеи вIаши пайданера экономически бувзамаш хилийтарах дола договор оттадага ба уж.

Вай хьаьший бола уж нах Къулбаседа Кавказера хьабаьнна ба, вай республика халкъаца боккха безам а ба.

Хьаьшаша де лерхIараш геттара доккхий хIамаш да. Из да цхьана йола предприятеш йохкилга, культуре карагIдаьннараш вIаши довзийтар. Масала, хьатIадеагIача шера май бетта Грозне Иордански торгово-промышленни выставка хургья.

Визит йолча хана хьаьши баха хургба Нохч-ГIалгIайчен ерригача районашка. Из ду тIехьагIа цхьана къахьегара гIулакх дикагIа довзар духьа. Масала, хIанззе а белгалдаьккхад «Промавтоматика» НПО компьютераши видеотехникеи цхьана хьае. Иордански предпринимателаша дакъа лоацаргда Грозне маьждиг хьалдеча.

А. УЛАЕВ.

ДА ВОАЦАШ САННА...

Ховш ма хиллара, кхоабача доахангара хьайоаккха шура тIа-тIа дукхагIа хилийтара эггара аьттув болашагIа йола ха я ахка, гуйре, хIана аьлча, шортта мошеи хьаьнеи доакъар доландаь. Долче, паччахьалкхенга шура йохкара план кхоачаш ца яра фуд новкъадар? — аьнна даьча хаттара лоацца жоп а луш, «Сунжа» яхача агропрома объединене кулгалхочо Беков Мурата аьлар:

— Паччахьалкхенна шура дIаялара даькъе дукха декхар тхона тIадисар тха бехкагIа нийсденна гIуланх да. Районерча цхьадолча боахамий кулгалхой, специалистий, хьайбаш леладерий бехкагIа нийсденнад из. Укхаза цхьаккха тайпа объективни бахьанаш да ала йиш йолаш а дац. Хьаэцаргда вай ер боахамаш: «Путь к коммунизму» яхача колхоза хьайбаш леладераша дIабахача ийс бетта планагIа паччахьалкхенга йохка езачох ца йохкаш йисай 357 тонн шура, XIX партсъезда цIерагIча колхоза цу юкъа тIадиса паччахьалкхен декхар 459 тонн шура да, хIаьта XX партсъезда цIерагIча боахама хьайбаш леладераша планагIа лаьрхIачох ца йохкаш йисар 190 тонн шура я. Гуш ма хиллара, цу боахамаша паччахьалкхенга йохка езачул кIезигагIа ехка шура дукха я, цар шоай бехкагIа из нийсденнилга шоана гуча а даргда, цу боахамий фермашка гIолла шо чакхдаьлча, — аьлар объединене кулгалхочо.

Хьайбай продуктивность лоха хилара, шура йохкара план кхоачашъяла ца яра бахьанаш малагIаш да, цу кхоачамбоацарий овлаш мичахьара, хьадоагIаш да хара тхо даха хилар боахамий шурий - товарни фермашка. «Путь к коммунизму» яхача колхоза кхаь шурийтоварни ферма коллективах цхьаккха а яц шура йохкара паччахьалкхен план кхоачашъеш.

Царех шоллагIча ферме тхо нийсденнача хана тхона хьалхашка этта сурт чIоагIа нийрча дар. Цхьан бешкарта чусоцадаь латт деттащ дола доахан, хIаьта вокханахьа шинараш. Хьайбашта хьалхашка царна даа Iодила доакъар дацар. ЦхьоалагIча ноябрата кхаччалца шортта мошача доакъарца Iалашдаь хила деза доахан, дIалахна моттиг ца хиларах чусоцадаь латт. Дог дола моллагIа саг велхаргволаш хьал да царга тахан. Хьаьнача а мошача а доакъарца хьайбаш кхабара лаьрхIа юртбоахама культураш дIайийна дола кхаш боахама кулгалхоша, агрономаша ца кийчдарах, таханарча дийнахьа халача хьала тIа эттад уж. Долче, царна кхы де хIама а доацаш, Iана замалахьа чIоагIа эшаш хургйолча силосаца кхаба доладаьд доахан цхьоалагIча октябре денз. Шура паччахьалкхенга йохкара план боахамо кхоачаш ца яра долча керттерча бахьанех цаI да из.

Еррига ферме гIолла тхо чакхдоалача хана цхьаккха саг кхийтанзар тхоах, кхыметтел скотник а. Хьайбаш шо-шоаш, тхо-тхоаш, аьлча санна, уж шоай лоIаме бешкарта а латтийта дIа-юха [illegible] хьежа а ца мега дIа-хьа бахачоа тара бар уж. Иштта доалдеча хьайбай продуктивность лакха хила йиш йий? Лоацца аьлча, яц.

Лакхе белгалъяьккхача ферме 800 бежан да, царех детташ дараш ахаш мара дац. Лакхе белгалдаьхача халача хьалашка доалдеча царех кхы дукхагIа хулилга а дац детташ дола доахан, яхаш дувц хьайбаш леладераша. Деррига из лазар хьадоагIаш да тха боахама кулгалхошкара. Вай белгала даьха кхоачамбоацараш хинна па Iеш, из иштта хилара дола кхы а масалаш доаладеогда оаха. Укх шера гуйрийна-Iана замалахьа хьайбашта чIоагIа эшаргйола доакъара свекла 60 гектара тIа дIайийнаяр колхозе. Цхьабакъда, царна хий ца дехкарах, де доагтIача хьисапе доал ца дарах хьа ца хулаш яйра уж, цхьаккха тайпа пайда ца эцаш дисар из лаьтта а. Хьажал шо хьайбашта а иштта боахама а колхоза кулгалхой, керттерча специалистий бехкагIа хиннар мел доккха зе да. Нагахьа санна дика доал а деш, цар доакъара свекла хьалкхеийта ялаве, тахан доахан меца латтаргдацар, е сагIа дехаш санна шоашта свекла ялар дехаш Кирова цIерагIча колхозе ахийта безаргбацар цар шоай колхозера нах.

— Хьайбай продуктивность лакхъяра, доахангара йоаккха шура алсамъяккхара Iаткъаш кхыдола гIулакхаш а нийслу тха боахаме, — аьлар колхоза керттерча зоотехника Толдиев Хьажбикара Амира (из укхаза болх беш вола массехк бутт мара бац). Юртбоахаме доахан доанадара йола культураш дIа а йийна, лаьтташ агрономаша хьакъоаста ца дарах, шера йоагтIача рационах кхаба йиш йолаш хилац уж. Цудухьа къона доахан, шинараш боагтIача боарамагIа тоалац. Масала, бешкарта бIайха хьежача маьлха кIал латтача царна тIаккхета дулх нормал дикка кIезигагIа хул. ХIаьта кхоаленна кIал дIанийсденнараш нормал дукхагIа дулх тIа а детталуш, сиха дарст. ХIаьта иштта латташ долча деттача доахана луш йола шура а кIезигагIа хул. Лоаттаде моттигаш ца хиларах хи тIа Iодугаши юха чудоаладеши мара меттахьа доалаш дац уж цу боахаме. Долче, цар продуктивность лакхъялларга дог-доахилга дий?

Уж санна дола кхоачамбоацараш колхоза массайолча фермашка долаш да. Иштта долча хьалашка а шоай дохангара шура яккхара заданеш хадданза толамца кхоачаши тIехкхоачаши еш бола доняркаш а болаш ба боахаме. ХIанз вай ювцача шоллагIча фермерча бархI доярках йиъне даим толамца кхоачашъю шура яккхара паччахьалкхен план. Царех ба доняркаш Ткаченко Раиса, Костоева Зайнап, Бузуртанова Лемка, йоккхагIйола доярка Дышниева Аминат. Цар а кхыча фермашкарча уж санна барий а опыт шерра йоаржаяра а цунах пайда эцара а дукха сагота боацачоа тара ба хьайбай фермай кулгалхой, специалисташ. Цар тесса дитад из гIулакх. Долче, шура тIаеттаялийтара дола наькъаш тахка дукха сагота бац уж.

Лакхе белгал мел даьха кхоачамбоацараш нийсдалар бахьан долаш соахка бархI бетта даьхкачул 210 бежан кIезигагIа даьхкад укх шера цу юкъа. Паччахьалкхен планагIа тIакхета деза Iаьсий 944 долча, тIакхийттараш 624 мара дац е планал 320 Iаса кIезигагIа. ПланагIа колхозе детташ хила дезаш да 1400 бежан, хIаьта детташ дараш 1328 бежан мара дац. Цудухьа хIара кхоабача Iаттагара йоаккха шура планагIа лаьрхIачул дуккха кIезигагIа я. Дукха да Iаьхара диса доахан а. Духхьал вай ювцача цхьан ферме ткъо етт ба уж санна бараш. Къаденна, гIелденна, туберкулези бруцелези долаш, выбраковка е еза доахан а дукха да. Уж дIа а даьха, Iулаш къондара, дикагIча фух дола доахан кхедара деш хIама дац укхаза. Цудухьа тIа-тIа кIезиглуш латт хIара кхоабача Iаттагара йоаккхаш йола шура. Цунца дувзаденна колхозе йоаккхача хIара центнер шурага дIадодар 48 сом да. Из хул планагIа лаьрхIачул дуккха дукхагIа.

Шу чакхдала юхейисар кхо бутт гаргга ха мара яц. Цу юкъа тоалургбий-теш колхоза коллектива хьайбаш леладерий болх? ХIанз унх сахьате хьагуча суртах цунах теша хала да. ХIара бежана лаьрхIа кийчъе еза 24 доакъара единица, из а лаьрхIа я доахан Iана замалахьа чусоцадаьчул тIехьагIа эшаш яр. ХIаьта хIанзалла хьа кийчъяр 15—17 доакъара единица мара яц. Хьайбай помещенеш Iан замалахьа уж чулоаттадара кийчъянза я ардакхи шифери ца хиларах. Цудухьа тховнах чуухаш лаь хий а долаш, тIаьдача, шийлача латтача доахан луш йола шура алсамъяларга дог-доахилга дац. ХIаьта царна эша доакъар кхоачамболлаш хургда ала йиш йолаш а дац, силос хIанзе денз хьайбашта дIатела йолаенна хилча хIаьта а.

Лакхе оаха бийцача боахамерчул кхы нийрчагIа деце, дикагIа доацаш да XIX партсъезда цIерагIча колхоза хьайбаш леладерий гIулакхаш а. ДIабахача ийс бетта планагIа лаьрхIачох цар дIа ца луш йисай 459 тонн шура. ХIара кхоабача Iаттагара 3500 килограмми духхьашха баьхкача Iаттагара 2300 килограмми шура яккха декхараш тIаийцад боахама доняркаша. Цхьабакъда, таханарча дийнахьа царех меттел паччахьалкхен планах а лоархIабеш бац уж.

Из къаьгга хьахьокх цу колхозе эггара дикагIа лоархIача Толмачева Людмила Федоровна керте латтача шоллагIча шурий-товарни ферма коллективо беча балхо. Цхьа бутт дIабахабац укх шера шура дIаялара планах из лоархIаяь. ХIана нийсденнад из иштта? — аьнна шийга даьча хаттара жоп а луш, ферма зоотехника Чечерин Валерий Ивановича аьлар:

— Доахан лу шура тIаетталуш ца хилара керттера бахьан да кхоачамболлаш доакъар ца хилар, цунца дувзаденна доахан во кхабар. Масала, сентябрь бетта тха ферме хьакхача дезаш хинна моша доакъар 1300 тонн йолча, хьакхьачар 685 тонн мара хиланзар. Укх шера кхы а кIезигагIа да из, цхьоалагIча ноябре кхаччалца кхоачамхиллал Iалашде деззашехьа а. Цудухьа кхоалагIча октябре денз силосаца кхаба доладаьд ферме доахан. Гуш ма хиллара, хьайбаш во кхоабаш хиларца дувзаденна да фермерча доахана луш йола шура кIезиглуш латташ хилар.

Iана замалахьа цар луш йола шура кхы а кIезиглургхиларах шеко яц. Ферме хьатIа а эза, кийчъяь дIаоттаяьяц йол. Боахамерча пхелагIча тракторни бригадах тийша да Iана хана эшшача боарамагIа цига доакъар лоаттаделга. Тамаш я из чакхдоале, бригаде рча къаеннача, тишъеннача техника дукха хьовзамаш дергда ферме ханнахьа доакъар хьатIа ца озаш. Долче, меца дусача доахана боаггIача боарамагIа шура лургьяц.

Укх шера планагIа колхоза дояркаша яккха езаш я 3730 тонн шура, хIаьта нийс бетта яьхкар 2556 тонн мара яц. ТIадиса паччахьалкхен декхараш тIера дIа а доахаш, шера план толамца кхоачашъяра хIара дийнахьа цар яккха еза 12,9 тонн шура, хIаьта хIанз унх сахьате йоаккхаш яр 8,2 тонн шура мара яц. Долче, хIанз санна мара укхазара гIулакхаш ца леле, дог-доахилга а дац шура яккхара план кхоачашъярга. Кхы дикагIа дац ХХ-ча партсъезда цIерагIча колхоза фермашкара гIулакхаш а.

И. ЧУНИХИН, Сунженски района халкъа тIахьожама комитета юртбоахама штате йоацача отдела заведующий.

Б. КОСТОЕВ, тха спецкорр.

Парторганизацешка — отчеташи хоржамаши

Толамаш дикагIа хила мегар...

ЛоархIаме къамаьл хилар Назрановски мехлесхоза отчетно - хоржамий партийни собране. ДIаяхача отчетни хана юкхьанцарча партийни организаце даьхха толамаш а дIадаха ца мега кхоачамбацараш а дувцаш доклад йир Х. Цечоева. Цо белгалдаьккхар, коммунисташа шоай политически кхетам лакхбаьра болх лерргIа дIахьош хилар, болхлой общественни хьинар, сакхетам дикка лакхбеннаалга. Цудухьа толамаш а даьхад мехлесхоза коллективо. Укх шера 8 бетта план, мел долча хьокхамашка хьежача, тIехкхоачашъе вIаштIехьдаьннад цун.

Къаьстта белгальяккха еза мехлесхоза деревообрабатывающи цех, социалистически яхье хьалхарча моттиге латташ из хиларах. Хьинаре къа а хьийга, дика толамаш даьхад станочникаша М. Джутугиреева, Н. Дзейтова, кхычар.

Дика йоакхо еш хиннай партийни организаци болхлой вахарен къахьегамен хьалий. Теркам тIа а бахийта баьб дисциплина чIоагIъяра тIаберзабаь болх.

Партийни организацес продукци дикала, материалаши электроэнергии кхояра лерттIа тIахьожам лоаттабаь хиларах боккха пайда баьцнаб мехлесхоза. Масала, дIабахача 8 бетта 1,6 тонн дизельни доагор, 4,5 эзар киловатт - сахьат электроэнерги, тонн совгIа бензин кходе вIаштIехьдаьннад укхаза.

Мехлесхоза коммунисташа теркаме лоаттаду интернационализма дешаш. Дукхача хана денз доттагIал тессад Назрановски мехлесхозо Къулбаседа - ХIирий АССР Пригородни мехлесхозаца, вай республикерча Наурски мехлесхозаца. ХIара квартала хьокхамашка а хьожаш социалистически яхь я вежарий коллективашта юкъе.

ДIадахача шера дика толамаш даьха хиларах РСФСР Минлесхоза Сийлен грамота еннай Назрановски мехлесхоза коллективана, хIаьта укх ах шера а социалистически яхье хьалхарча моттиге а этта Минлесхоза дIа-юха тела ЦIе байракх яьккхай цо. Премешта ахча а хьожадаьдар коллективана, цхьабакъда Веденскии Шалинскии районашка токхамаша зе даьча наха дIахьожадир из болхлоша.

Производственни гIулакхаш дика дале а кхоачамбоацараш да коллектива балха тIа. Цкъаза ханнахь болхлой шоай участкашка дIа ца кхийландаь зехьа ха яйна моттигаш хиннай укхаза. Тоъаш яц керда техника, автомашиний, тракторий, бензинови херхий оатхалаш. Массехк шера дувцаш да Карабулански лесничества автомашина пассажираш лелабе кхераме йолга. ХIаьта, хIанз а болхлой лелабу цу машинаца. Цу кхоачамбоацараша чIоаггIа юхаувзабу коллектива болх, Iоткъам бу къахьегамхой дегашта. Уж хьалаш кхы ла йиш йолаш доацалга дийцар пренешка къамаьл даьча коммунисташа Х.-М. Зурабова, А. Курскиева, Ю. Тумгоева.

Партийни организаце балха гуччахьара критика йир мехлесхоза директора М. Хутиевна. Отчетни периодах цхьа саг парте хьаийца ца хилар белгал а даьккха, кагирхой кхетамца кхебара болх дикагIа вIаштIехьбаккха безалгах дийцар цо.

Собране доакъошхоша тIаийцача соцам тIа чIоагIдир производственни планаш кхоачашъяра, экономически реформа дегIайоалаяра дешаш къоастаде партийни бюрона тIадулл, аьнна. Общественни организацешта политически кулгалде партийни организаци декхарийла йолга а ший балха юкъе шерагIа парте боацараш боалабе безалга а белгалдаьккхар собране.

А. САГОВ,
журналист.

Перестройка гIонча я «даькъасте»

Бужабе-тебе, тоIабе хала ба перестройко сомабаьккха, хьоабаь наьха инициатива нинх, хала да дуккхача шерашка сталинско-бериевски режима Iазапе садикъа яьха уйлаш, оаз юхатоха. ХIанз мара бокъонца шоаш малашб, шоаш малагIча къамех ба, шоай фу истори да хьажа болабеннабац советски нах а бIарчча къамаш а. Керта тIара чо гIетт цу дIа яхача халача хапашка «массадолча къамий баьччийна» ловчча тайпара тIакIалтIа а доахаш леладаьча исторе цхьайола моттигаш ювцаш хезача а язъяь йийшача а.

Къоано мо Iобукар а яха, шийна юхе гIолла дедда додача сийрдача Яндар яхача хичу Iочухьежаш латт Наьсарен районерча Яндарерча маьждига лакха вIов. Гуш да из ше ца сатталга, хIана аьлча, лакхе, «къамарг» йолчча теха йоккха аьшка тани йоал цунна, троссаш дIатовса моттигаш а йолаш. Йоккхача топий пхорч деттаделча санна яьха къоргаш а йоахк. Малав юрта архитектурни хозал лораеш хьайоагIача цу исторически гIишлонга из Iазап озийтар? Малав цох гIийртар?

Вай къам Iодигачул тIехьагIа цу юрта ваьхача цхьан воккхача саго-хIиречо дийцар сона цун истори. Говрах лийтачул тIехьагIа лоIам а ца хулаш, нуврах летар мо хIама хиннад цу маьждигаца сталински вандализмо леладаьр а. Цо дийцачох, цхьан дийнахьа низбола трактор а йоалаеш милицера нах баьхка хиннаб троссаш а теха из маьждиг дожаде аьнна. ХIа аьнна, из оагIор доалаше а сов озабаларах хьайиккха тросс кхийтта бIарг баьккха тракторист больнице водавичахьа кхы саг юха ца вогIаш диса хиннад из. Саг хьалъолла аьнна кач хьоарчабаь муш мо из тани «къамаргех» а йоаллаш ше дIасаттача латташ да из хIанз а, теш а хинна.

Ма дувца из мо дола хIамаш, хьалкхувш йоагIача тIехьенна бохам хургба цох, яхаш, бахьанаш а доахаш хIанзалца советски нахах, къамех исторически бокъонца бакъдар хьулдеш, лечкъадеш хьабаьхкаб сталиннизмо унзара боахаш хьалкхийна уж шишша юхь йола «дийша» ах-историкаш, ахIилманхой, «сталинисташ» да тхо яха тайх-тайпара чиновникаш. ЧIоагIа лац царна бакъдола истори гучадалар, хIана аьлча — цун тIера Iоакъа хьалъайяьчул тIехьагIа цар лелабаь тийшаболх а гучабоал.

ТIаккха эггара «дикагIа» истори ховш бола уж а духхьал хилча, хьан лаха-тахка дезаш да из исторически бакъдар? Мичаб из цун тIера Iаьржа кхоллар Iодаккха тIагIорта таро йола низ?, — аьле хеталу.

Перестройка йолаеннача хьалхарча деношка денз парте а правительства а вайга хьахьоккхача наькъашца ба из низ — гласностаца, демократеца, нийсхал меттаоттаярца. Из низ ба дерригача советски халкъа, зIамигача а доккхийча а къамий дегIабенача сакхетамца, перестройко хьайийллача бокъонца йолча конституционни кортмукъаленца. «ХIанзарча хьалашкара парте къаман политика» яхача деша хетаяь хиннача парте ЦК (сентябрь, 1989 ш.) Пленумо ший решенещца кхы а IотIатехар из низ. «Вай тIехьа да исторически бакъдар долчча тайпара юхаметтаоттадара, — аьлар ЦК Генеральни секретара, СССР Лакхехьарча Совета председателa М. С. Горбачева цу Пленуме. — Таханарча эмоцешкен цхьабарашта хетарашкен хьежжа, политически расчетах дIатIатIа хьатIа язде йиш йолаш дац истори. Исторически бакъдолчохи таханарча заман бокъонца долаш долчохи коггIортолга а еш мара хьалха доханурдац вай».

Цудухьа, цкъарчоа, хьалаха деза из исторически бакъдар, цун телхаяь моттигаш, хьажа веза дай-ноаной ширача вахара кхуврчашка фу дисад, цар вахар-лелар мишта хиннад, фу лард я вай тIехьенашта цар йитар? ВОПИК-аштеи КИД-аштеи дIатIа а дилла, дита йиш йолаш гIулакх дац из. ЦаI из да. ШоллагI-дале, инструкце е команда низаца хьадайталургдолаш а дац. Шоай лоIамах, шоай дега оазо оарцагIбаьха хила беза цу наькъ тIа боала нах.

Цу уйлаша вIашагIтехаб Назранерча «Даькъасте» яхача клубера неформалаш а — кагийнахи мехкарийи. БоккхагIбараш а ба цу юкъе. ДукхагIбараш тайп-тайпара институташ яьха а исторически Iилманца бувзабенна а ба. Клуба председатель Местоева Маликат ше Москве культура институт яьккха я. Клуба программа керттера чулоацам — Октябрьски революци ялалехьа а из йолаеннача хана а хинна къаман истори тахкар, къаман багахбувцам, литературни тIехьале, обычаеш, традицеш йовзар, хьалха кхыча къамашцара интернациональни бувзамаш мишта хиннад, сталински геноцидах байнарий цIераш гуйаяхар, Iалам экологически кхерамах лорадар, исторически а архитектурни а памятникаш вандализмах хьулаяр... Лоацца аьлча, къаман хьалхашка сий долаш а ца дича даргдоаца а гIулакхдекхар да цар шоашта хьалхашка оттадаьр. ХIаране шишийна ховра а ши-шийна дулургдар а ду. Цхьабараша исторически факташ гулъю, шоллагIбараша обычеш, традицеш лех, кхоалагIбараша Сийлахь-боккхача Даймехка тIем тIа хиннача къаман турпалхой цIераш, цар леладаь турпала гIулакхаш техк, гIалгIай метта кIоаргал тохкаш а ба. Цу 27 сагах цхьаь цаI вац клуба совета цIерах цхьацца поручени йоацаш а из тешаме кхоачаш ца еш а. ЧIоагIа сакъердаме чакхйоал клубе хIара бетта цкъазза хула заседанеш. Кепайоазон тIа яздаь а дувцаш ца хаза дукха керда хIамаш дувц докладаш ечар. Аз айса чIоагIа сина лоIам болаш ладийгIар се цига хиннача дийнахьа Ахриев Чаха творчески наькъа хетаьча ТIой-Юртарча школа преподавателa Долгиева Хадчата докладага.

Хьинаре дакъа лоац клуба балха юкъе РОВД болхлоша Яндиев Мувсас, Хамхоев Вахас, ГI. Ахриева цIергIча «Электроинструмент» яхача завода слесара Котиев Мухьмада, цу заводерча Госприемка болхлочо Сагов Руслана, йоазонхочо, педагога Кодзоев Iийсас, художника Имагожев Ахьмада, «халкъа академика» (иштта оал клубахоша шоай эггара дукхагIа ховш волча доакъашхочох Евлоев Iаьлах), педагогаша Медов Йоакъапа, Патиев Султана, кхычар. ТIехь-тIехьа сихагIа хьалъюзаш йоагIа исторически кердача хIамай копилка. Музеера а кхыча организацешкара а учрежденешкара нах ахабаьннаб цига хIанззехьа а. Доклад, кхыйола идеологически планах йола мероприяти еча хана цу клубера факташ эш царна.

Районни газето юкъ-юкъе ший цхьацца страница а лу «Даькъастен». Цу тIа цар хьахьокх ширача хана хинна гIалгIай метта хозал, образность. Шаьра, бижа, чулоацаме, сурт-сибате хиннаб вай дай багахбувцамцара мотт. Ше мукъа мел волча хана Джайрахьара хьа ца воалаш цу меттах тетрадаш дузаш воал вай лакхехьа вийца кхоалагIча школера преподаватель Патиев Султан.

Къаман легендаш, преданеш, кхыйолча багахбувцама жанрех йола материалаш гульярал совгIа ширача метта тайп-тайпара дешаш лохаш вай хана талхаш хьабена гIалгIай мотт юхадийнбу даькъастхоша. Масала, «мехкгIончаш да шо» аьлча цхьа воча дешаца шоаш бегбаьхача санна раьза боацаш хургбар тахан кхийна кагий нах. Вай дай-м гIад нхаб цу тайпара дешаш хезача. «Патриоташ да шо» яхалга да из таханарча меттаца аьлча. Боккхийча наха «патриот» яхар фу дош да хац, кагийча наха — «мехкгIонча» яхар фуд хац. Словара тIа а дац из.

— «Сизый сокол» мишта аргда вай меттала? — аьнна телефон техар цхьан школера Местоева Маликатага, тхо цунца цхьацца-шишша дувцаш дагIаш.

— СоагIара лаьча аргдакх, - аьнна трубка Iойиллар Маликата. Словара тIа а хьажа из дош язде дезаш хилча: «Аьшка бос бола лаьча» ала дезар цох.

ТIехь-тIехьа дукхагIа хьаIовш латт клубе исторически керда хIамаш а.

Иштта да цу таханарча гIалгIай интеллигенцех а болхлой классах а болча мехкгIончаша дIадоладаь дика хIама.

Неформалий цIи яьккхача, «Iаьдала духьалара» митингаш духьала увтташ дукха ба застойни ханаша «фийла» хила Iомабаьча наха, вешта аьлча чиновникашта юкъе. Законах ца доагIар-м е неформалашка а е цхьаннега а леладайта йиш яц. ХIаьта а цу шекбувлача «фийлача» наха кIезиг-дукха мукъагIа хайча бакъахьа-м дар цу неформальни объединеней истори. Неформалаш сигалара бессабац, е тахан хьахинна а бац. КIоарга да цар истори. Уж эшаш дукха этапаш хиннай кхыметтел революци яьнначул тIехьагIа а. Хозахета хетаяьц царна СССР Конституце тIа 51 йола статья а. Неформальни самодеятельни объединенешта эггара паргIатагIа, йола ха хиннай 1918—1922 шераш. ХIанз мо бетташ, шераш доахаш Iаьдала органашка ахабезаш хиннабац цар лидераш регистраци е тхона яхаш дехар де. Устави, программеи, заявленни дIачуелча автоматически регистраци еш хиннай царна, шоай профилах йолча моллагIча Iаьдала органо, нагахьа санна политически ца доагIа Iаьдала духьалара хIама цу тIа деце. ХIаьта цул тIехьагIа РСФСР ВЦИК-и СНК-еи Постановленеца могаяь шоай лоIамех вIашагIкхийттача общеcтвахи цар союзехи йола Положени араяьлча царга кхаьча хиннар дувца а дезац.

Тахан перестройкас юха а хьайийлай царна кортамукъален наIараш. ХIаьта а хувцаденнача, эргадаьннача вахарга, заманга хьежжа оттаяь цу тайпара нормативни акт чIоагIа эшар неформалашта. ХIана аьлча, из ца хилар бахьан долаш царна бюрократически тIатоIам беш, цар инициативана баргалаш етташ дукха моттигаш нийслу.

М. ЗАНГИЕВ,
тха собкор.

СУРТА ТIА: Наьсаречa «Даькъасте» яхача неформалий клуба совета аргIанара заседани.

Вай мехкахой

КУРСАНТАГАРА—ИНАРАЛАГА КХАЧЧАЛЦА

Самолеташ тIа ховша кийчдала Iуйрийна даьхкар тхо. ИIайха Iуйре, керда фо, Iаьржа лаьтта дицлургдоацаш хьалхашка эттар. Мехка массе миIингашкара баьхкача летчикашта юкъе бовзаш дукха бар. ВIаши моаршал хьаттар, фу хьал да, гIулакх миштад дувцар. Цхьабараш бар бIарга ца гу 5 шу долаш, вожаш 16 шу долаш, кхоалагIбараш цIаккха бIаргабовнза бувцаш хеза нах бар. Самолеташ лахка нах кийчбеча Центре тIеххьара хилар со 1977 шера.

Керда а эггара керда а самолеташи вертолеташи лехка кулгалдеча составацара летчикаш теоретически практически кийчбу моттиг я из. Цул совгIа, укхаза теоретически кийчбу эскадрилейи полкийи хургбола командираш а. Укхаза Iомаду тIом бара керда гIулакхаш, тIом бара эша герз, кхыдар тIем тIа мишта леладе деза.

Центро болх бу Микояна ОКВ-аца айхха бувзам а болаш. Центре касткаста боагIа Микояна ОКВ генеральни конструктор, СССР халкъа депутат, шозза Социалистически Къахьегама Турпал, Ленински Паччахьалкхени премей лауреат Беляков Ростислас Аполосович, СССР заслуженни летчик - испытатель, Советски Союза Турпал, Микояна фирма шеф-пилот Милицкий Валерий Евгеньевич, СССР летчик - испытатель Квочур Анатолий.

Управлене гIолларча дежурне командагIа, плаце дIаовтт командировкагIа баьхкараш. Тхона хьалхашка къамаьл дир Центра начальника. Из вар безаме, куц дола, кIеззига хоалуш кавказски акцент йола авиаце инарал-майор, летчик-снайпер, СССР спорта мастер. Хьанхаьчача хIара группана хьалхашка цо оттадир хьадда, къаьгга, кхетадеш дола декхар. Саг тIаозаш дар цун куц а безаме къамаьл а. Цул тIехьагIа тхо-тхоай классашка дIакъаьстар тхо. Цига аьлар сога Центра начальник са мехкахо ва, аьнна. Перерыв йолча хана Центра начальника, авиаце инарал-майора Осканов Сосаркъий Суламбика кабинете дIачувахар со...

С. С. Осканов ваьв 1943 шера Наьсарен района Пхьилекъонгий - Юрта. Из гIалгIа ва. Суламбика да Осканов АртагIа Сосаркъа Сийлахь-боккхача Даймехка тIем тIа дакъа лаьца, 25-ча Чапаевски дивизе пулеметчик хиннав. Цунна деннад паччахьалкхен совгIаташ. Нана Евлоева Йоакъапа Луда я. Цо хьалкхедаьд 10 бер.

1961 шера Осканов Суламбика городе Грозне йистеяьккхар болх беча кагирхой школа. Цу ханна цо йистейоаккх № 3 йола Грозненски профессионально - технически училище а. Из 6 разряд а йолаш слесарь-монтажник, высотник волаш болх беш хиннав Грознерча мехкдаьтта чакхдоахача цхьан заводе. 1962 шера из деша вода летчикий Качински Лакхерча военни авиационни училище. 1966 шера из йисте а йоакхх. Цул тIехьагIа цу Качински училище летчик - инструктор, авиационни даькъа командира политически даькъа заместитель волаш болх бу цо.

1972 шера из деша вода В. И. Ленина цIерагIча Военно-политически академе. 1974 шера из йисте а йоакхх. Цул тIехьагIа Осканов Суламбика болх бу авиационни полка командира политически даькъа заместитель волаш. Центральни аэропорта воккхагIвола инспектор, авиационни соединене, корпуса командира заместитель волаш.

Авиаце инарал - майор С. С. Осканов тIема летчик-снайпер ва. Пхийтта керда самолет Iомаяьй цо. Осканова лехк хIанзара самолеташ, 4 эзар сахьатал совгIа йолча хана самолеташ лехкаш хиннав из. СССР реактивни самолеташ лехкара Лакхерча пилотажа спорта мастер, реактивни самолеташ лехкара Ерригсоюзни яхьий 1-гIен 2-гIен призер ва из. Из гIулакх деш хиннав ГДР-е, ВНР-е. КхоалагIчен йиълагIчен тIехьалений кердача самолетий керда авиационни техника караерзаярах, авиационни техника телхача грамотни гIулакхаш де ховш хиларах, самолеташ лехкара-тактически говзал Iомаеча дакъа лацарах совгIаташ тийннад цунна. Цунна еннай ЦIеча Седкъа орден, медалаш, царца ГДР, ВНР, ПНР медалаш а я.

ЧIоагIа догIа а делхаш, морхаш а йолаш ха эттача хана МИГ-21 яха самолет ГДР-е Iохоаеш хинна цхьа моттиг йицлургйоацаш хилар Суламбика. Массаза лехкача хана летчика самолет Iохоаю зем а боаккхаш. ХIаьта цу хана самолет, приборашка а хьежаш мара Iохоае йиш йолаш яцар. Из башхало я самолет иштеи вештеи Iохоаяра юкъе. КIоаргга уйла а еш ха дезаш да самолет сигала йолча хана из йола моттиг: дика йовза еза прибораш, тохкам бе беза цар хьахьокхарий, цу дерригне зем а баьккха Iохоае еза самолет.

Метеорологически халача хьалашка самолет Iохоаяр чоалхане, бехктокхаме, йоккха говзал хила езаш гIулакх да. Самолет Iохоаеча хана кхераме хьал эттача сиха а ца вохаш а, де дезар фуд ховш, цIаккха а корзагIа ца воалаш летчик ва Осканов.

Доагор кIезига диса, ха во этта, цу ше волча сигаларча моттигера кхычахьа самолет дIаяхийта йиш йоаца, авари хила тарлу хьал нийсделча, кхера ца луш, деналах ца вохаш, хьаькъале самолет Iохоаю цо.

Осканов Суламбик дикз новкъост, товза летчик, догцIена саг ва. Из ший Даьхен вичза вола патриот, авиацена чIоагIа эша а беркат даргдола а къонах ва.

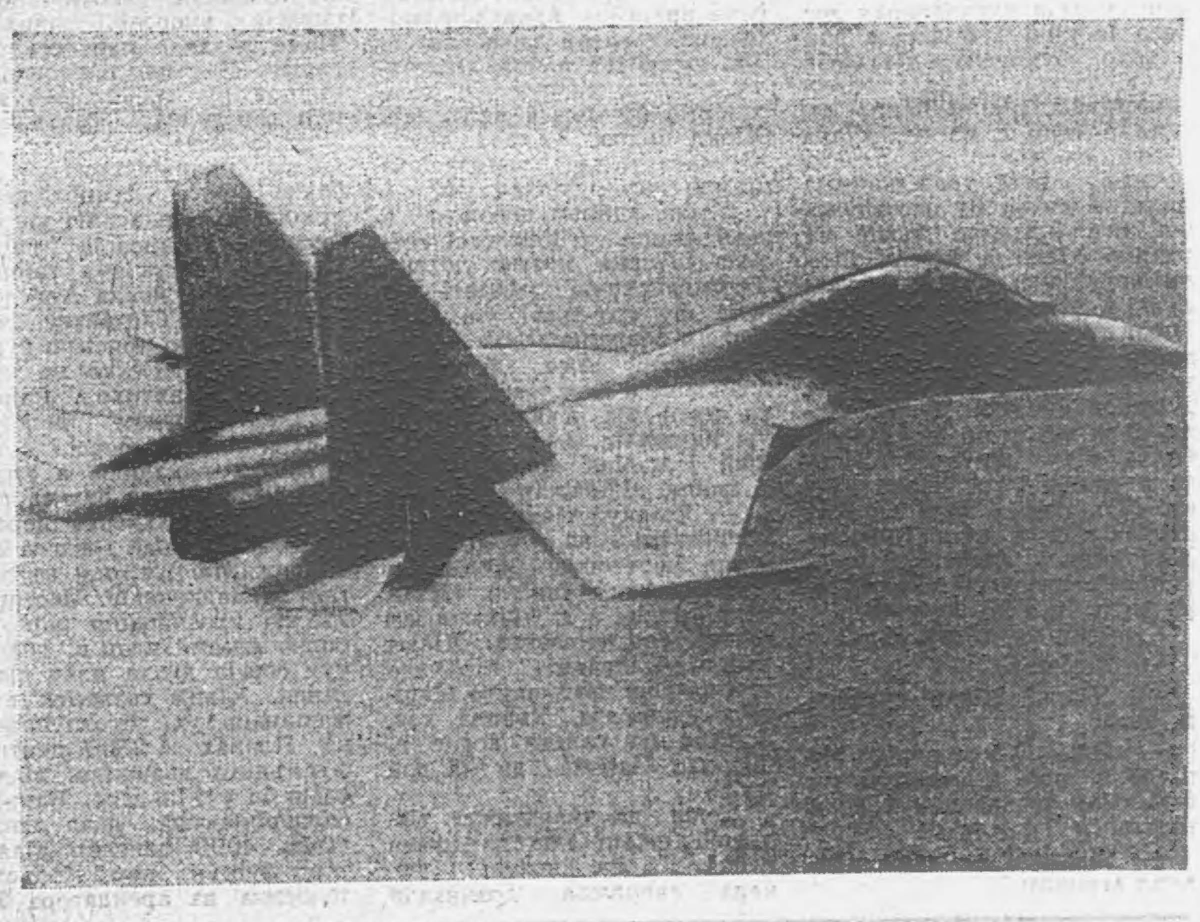

Х. ВИСЕНГЕРИЕВ,
летчик-испытатель.

Тха интервью

Нийсхон законаш эш

Ала йиш йолаш да КПСС Центральни Комитета сентябрьски (1989 ш.) Пленума «ХIанзарча хьалашкара парте къаман политика» яхача соцамо уйла ца яйташ цхьаккха советски саг витанзар, аьнна. «Терек» яхача Нохч-ГIалгIай дахчах хIамаш еча производственни объединене дукха эзараш нах болча коллективо из геттара боккха лоархIам бола политически документ мишта тIаийцар дийцар тха корреспондентага цу предприяте партийни комитета секретара С. Д. Умалатова.

Корреспондент. Коммунистий кулгалхо хиларах тарра, а хьона хьайна а цу документах хетар Iа оалалга дезар сона. Сталински репрессей Iазап дерригача нохч-гIалгIай халкъаца цхьана текхарех хьо хье а ма вий, Сайдали Джамалаевич.

Умалатов. Парткома секретарь хиларах тарра къамашта юкъерча гIулакхех из документ чIоагтIа могадеш ва со. Цу шерашка — сталинизма баьдеча шерашка а застойни ханашка а къамий проблема геттара кIоарга дIалочкъаяьяр. ЦаI шоллагIчунга бакъдар дувца кхераш ха яр из. Цу хана принципиальность, бакъдар дезаш хилар, бакъдолчоа тIехь къовсам лоаттабар санна йола духовни ганзаш чIоагтIа мах боацача яьхаяр, гаьнна тIехьашка яьккхаяр вай общество къамий дош къоастадара хьакъехьа а. Репрессей Iазап текхача дуккхача нахах вола цхьа саг хиларах тарра аз из документ мел дезаш тIаийцар дувца дезаш а дац. Хьона хетачогIа, ший бахьан доацаш дий Средни Азе, Закавказье, Прибалтике хьувш дола национализма гIулакхаш? Дац, данне а дац. ЦIолак санна, Iовш хиннад къамий дош цу шерашка. Юххера нийкхад из. Вай парте хьалхара гIа баьккхаб СССР халкъашта юкъера къамий дош харцдолчох IоцIендеш, нийсхо оттаеш лаьцача нийсача новкъа из соцам тIаэцарца.

Корреспондент. КПСС ЦК соцам тIа аьннад кагийча халкъий, царца нохчий, гIалгIай а, исторически нийсхо меттаоттаяра кIезига хIама дац. Хаьдда Iа мишта кхетаду исторически нийсхо яха дешаш?

Умалатов. Вай дукха ха яьккхай дахачара дохадаь Iодахьийта хинначара цIадехкача хьалха хиннача воай республиках цхьайола моттигаш Къулбаседа ХIирийчена, Дагестана, Грузена дIаенна хилар хьоа ца деш. Сона хетачох уж районаш республикана юхахьаяла еза вай Iодахьийтача 1944 шера хинна махиллара. ХIаьта республикана уж юхахьаялар дац цу моттигашка баха нах, вешта аьлча хIирий, дагестанцаш, гуржий, дIабахийта беза яхилга. Бахийта уж а, лаьтта а моттиг а тоъаргья массанена а. Уж меттахьа а ца боахаш мара исторически нийсхо меттаотталургьяц аьнна хет сона.

Цу Пленуме М. С. Горбачева доклад яьчул тIехьа сона бовза дукха бола нах шек баьлар нийсхо меттаоттаергхилара. Из хилар доклада тIа правительствос мукъалургбац къамий доазонаш хувца аларах. ХIаьта укхаза дувцар дац **доазонаш хувца яхаш, уж меттаоттаде деза яхаш да.**

Советий Iаьдала хьалхарча шерашка В. И. Ленина ше валлалца къовсам лоаттабир къамий доазонех сталински группировкас дувцачоа духьал. Советски мехка къамий доазонаш вIалла хила а дагIац яхача Сталина духьал хиннав из. Иштта хиннаб Ленина тIехьабараш а. Ленина а цар а боккха теркам тIабохийташ хиннаб къамий доазонаш лорадара. Цу юкъа чIоагIделар В. И. Ленина яхар. Бакъда, Ленин веннaчул тIехьагIа Сталина нийсса юхамаччахьа даьккхад из.

Корреспондент. Къамий гIулакхашта юкъе бокха лоархIам болаш я экономика. Укх тIеххьарча хана къамашта юкъе нийсденна патоамаш хьахиннад социальни кхоxкам оттарах. Хьона хетачогIа цу хьакъехьа керда хIама оттадаьдий КПСС ЦК соцам тIа?

Умалатов. Цу соцам тIа аьннад, автономей бокъонаш шеръянза яргьяц. Бакъда, хьдда доацаш юкъара дувц цу тIа. Сона хетачогIа къамех хургдолча закона тIа цу деша къаьстта теркам тIабахийта беза. Сона хетачогIа, соцам а закон а гIулакх деш хила деза, каьхата тIа язъдаьчча дусаргдоацаш, автономей правови статус союзни республикашца нийсъеш хила еза. Из ца дича дIадахача 70 шера а санна даьсса дош хинна, каьхата тIа юсаргья из.

Фу дувца доагIа автономе бокъонех, нагахьа санна цун правительствана «Грознефть», «Грозпефтеоргсинтез» яха а кхыйола а объединенеш санна йолча промышленни гиганташца эффективни бокъонацан къувса ца могаш хилча? ДIауйлаелахь 100 шу совгIа ха я — революце ялалехьа 30 шеран Советий IаьдалагIа 70 шеран — Нохч - ГIалгIайчене мехкдаьтта доаккхаш латта. ХIаьта фу кхаьчад республикага, регионага «Грознефть», «Грознефтеоргсинтез» объединеней метта? Практически аьлча цхьаккха хIама а кхаьчадац. Вай юрташка тоъаш яц школаш, больницаш, нах баха моттигаш тоаеш яц. Мехкдаьттеи мехкдаьтта продукташи кхыча регионашка дIаух, хIаьта автономега цу рузкъах хIама кхачац, цхьаккха компенсаци а лац.

Цул совгIа, цу промышленни гиганташа ишта а низкъалдола экономически хьал кхы а толхаду республике. ХIаьта вай фе бассейн, вай долха хиш, Iамарч, кхаш, лоамаш бIехду, толхаду заводашкара, промыслашкара йоагIача эзараш тоннаш хулача зенеча отходаша.

ХIаьта, НГIАССР Совминерча Iалам лорадара Госкомитето царна деттаж дола гIод зIок-мозо юв техача санна дола хIама мара дац царна. Отраслаштеи ведомстваштеи доазув оттадеш дола закон эш. Из ца дой тIехьа тIайоагIача тIехьенашта доккха зе дергда вай.

Корреспондент. Хьона хетачогIа, цу соцамо гIо дергдий къаман культура лакхъяра, нагахьа санна дергдале, ьасталашха хургдий из?

Умалатов. Сона хетачох гIо дергда. Аз лакхехьа мааллара, цу документага «болх байта беза», арадаьккхача па а дуташ. Хьаэцал кепайоазув, эрсийи кхыча къамех бола нахи республике бахача берригача нахах кхоалагIа дакъа гаргга ба. ХIаьта эрсий меттала кIирагIа ялхазза арадоал газет. Нохчийн гIалгIайн меттала кхозза. Республике бахача наьха кхаь даькъах ши дакъа совгIа ба уж. ХIаьта цар меттала газеташ кIирагIа кхозза мара арадалац. Мичай укхаза нийсхо? Уж а кхыдола а дешаш тIехьа а ца теттаж къоастаде деза. Цунца гу сона этта хьал тоадара бахьан.

А. САДУЛАЕВ,
тха спецкорр.

Газет дешарашта хетар

Наха дукха сатийса форум

Дуккхача къамаша, дукхача наха сатувсаш хиння, къамий гІулакхашта хетаяь йола КПСС ЦК Пленум чакхъяьлар. Тха коллективерча парте бараша а боапараша а дег тІара раьза болаш, нийса хеташ тІанийцар ЦК Генеральни секретара М. С. Горбачева яь доклад а цох лаьца пренешка яь дискусси а.

Нийсса а кІоаргга тІехьале йолаш а я тайп-тайпара къамашта юкъера гІулакхаш перестройко хьехача кердача наькъаш тІа дахара хьакъехьа Пленумо белгалъяь концепцеш а тІанийца платформа а. ХІара къаман, хІара советски сага — цхьатарра политически, социальни нийсхо, хІара къама — шин мотт а юкъара эрсий мотт а, — иштта ба цу исторически (я а я из бокъонца исторически) Пленуме даьча къамаьлий а тІанийцача документий а политически чулоацам а. Дукхача шерашка сталински репрессей къизал лайнача цхьадолча зІамигача къамех болча наха санна сона а чІогІа дика хийтар Пленумо сай къама теркам тІабахийта а бакъдар юххера а хьалтІадала доладенна а. «Исторически бакъдар дизза юхаметтаоттадара тІехьа да вай» — аьлар М. С. Горбачевс.

Дага ца лаьцача Іелац укх тайпара цун дешаш а: «Советски немций, крымский татарий, турки-месхетинций, калмыкий, балкарций, карачаевций, нохчий, гІалгІай, греки, корейцийн, курдий ІотоІаяь хинна бокъонаш юхаметтаоттае декхарийла да вай фуннагІа даь а». Иззал долча къамашта хьалхашка, беррига советски наха хьалхашка партен хІанзарча вай правительстван шозза сий айду цу гІулакхо, перестройка никъ нийса а юхаберзалургбоацаш болга а хьахьокх.

Доккха беркат доалаш латт перестройках. Пленумо из цІаьккха а тІачІоагІа дир. Юххьанца цох ца тешаш хиннараш, шекбийнараш а кІезиглуш боагІа.

Иштта да, лоацца аьлча, Пленумах сона хетар а аз дагалаьцар а. ХІанз керттердар да цун идеяш практически гІулакхашца, къахьегамца ювзар. Тха партийни организаци, еррига коллектив хІанззехьа кийчо еш я тхоай партийни собране цу Пленума решенеш ювца а хІаьта уж кхоачашяра тхоашта дуларгдар белгалдоаккхаш хоадам бе а. Халкъа политиках йолча партийни платформа декхараш кхочашдар хІара партийни организаце, хІара коммуниста декхар да, аьнад Пленума постановлене тІа. Оаха тхоай коллективе а хІаьта тхо-тхоаш дахачалелача моттигашка а цІаккха дицдолийтадац наха интернациональни кхетам балара лош а къамашта юкъерча бувзама гІулакхаш а. ХІаьта а Хьалхарча стереотипех бе йиш йолаш болха бац из. Хано из вайга хьа а хьокх. КІоаргга теркал а ца еш, тІагІолла хабараш а дувцаш из лелабара белгалонаш еций Армене, Азербайджане, ГуржегІа, Казахстане, кхыча моттигашка леталу къамашта юкъерча гІулакхий конфликтай цІераш? Таханарча заман ларда тІа а баьккха перестройко гучайоахача кердача формашца, методашца бе беза из болх хІанз денз дІа. Тхо цу деша уйла еш а тхоай хьаштташка диллача дикагІа тарлургйола уж формаш, методаш лохаш а да.

ЦаІ из да. ШоллагІ-дале, вІалла ца хиннача тайпара къахьегама овсарленца кхохкаенна хила еза КПСС XXVIII съезда кийчо еш йола ха. Тха агрохимикий коллектив цу йоккхача социалистически яхьа юкъе яла а хІаьта хьалхаболхачарна юкъе хила а кийча я. Из яхь лелае могаргдолаш ког - гІортолга, йолаш а ла тхо. Республике а Российски федераце а тхоай яраш санна йолча организацешта юкъе хьалха латтачарна юкъе долаш хьадоагІа тхо тІеххьарча массехк шера. Укх шера а яьккхар оаха республике хьалхара моттиг.

ХІанз района совхозий кхашка хьатІадоагІача шера хургболча хьувкъама лард йоллача хьинаре дакъалоацаш ба тха механизатораш. Планал совгІа бІаьш гектараш лаьтта хьаьндаьд органически а минеральни а удобренешца. Керттерча даькъе из болх дІахьор я йоккха опыт йолча ахархочо Беков Іаддал-Къаьдара кулгалдеш йола механизированни комплексни отряд.

М. ОЗДОЕВА,
Наьсарен района «Агрохимия» яхача организаце керттера экономист, КПСС член.

Бакъдар котдаргда

Перестройка процессаш кІоарглуш йоагІа вай мехка. Цунна дола къаьгга тешал — дІабахача бетта хинна КПСС ЦК Пленум. Цига боккха теркам тІабахийта дийцар къамашта юкъерча гІулакхех. Геттара дика хет сона Сталина а цун гІозаро а Іазап тІалоаттадаьча, мехках даьхача къамех дувцача хана вай къамах а дош аьнна хилар.

Дакъа лаьцад аз дукха ха йоаццаш хиннача гІалгІай халкъа ШоллагІча съезде. Наьха дегашка дужаш дар цун делегаташа дийца къамаьлаш. Керттера дош — гІалгІай автономи меттаоттаяр. ХІаьта мишта дергда из, нагахьа санна, моцагІа денз гІалгІай баьха лаьтта хІанз царга ца хилча? Къоастаде дезаш да ГІалгІайчен столица дош а. Вай халкъо цох тилла Бурув яха боча цІи яккха йиш йоацача дІа ма кхаьчадарий гІулакх...

Хаттар отт: хІана лов хІинрашта городах «Дзауджикау» яха цІи тилла? Из-м ТІаргимара хьаваьннача Мальсагов Дзовра цІерах хьахинна цІи ма йий. Из цаІ да.

ШоллагІдар. 1876 шера арадаьннача «ГІалгІай» (цар вахари оамалаши) яхача Н. Грабовске книжка тІа да укх тайпара дешаш: «ГІалгІай лоамашкара шаьрача Іоъарабувла маца болабеннаб хІанз ала йиш йолаш дац. ХІаьта «ингуши» яха цІи дІаяхача бІаьшарен хьалхарча ах шера денз эрсашта йовзаш хиларга диллача, из гІулакх гІалгІай вайна бовзале хьалха дІадоладенна хила деза. Цу бІаьшарен шоллагІча ах шера гІалгІай шаьрача баьхалга цхьаккха шеко яц, хІана аьлча Заур (Зовра) яха цар юрт йолчча хьалъяьй Владикавказ «яха дІоагІале». Цу дерригие къаьгга хьахьокх Владикавказ (хІанз Орджоникидзе, 1944 шера денз 1954 шерага кхаччалца — Дзауджикау) гІалгІай моттиг хинналга.

Теркам тІабахийта дийшад аз «Іаьржадар кІай да ала гІерт» яха письмо. Цун автораш чІоагтІа садуаш ба, цхьабола Іилманхой исторически факташ шоашта ловччатовччa оагІорахьа ерзае гІерт яхаш. Цудухьа дукхагІа кепаетта еза бакъдолчоа тІехьа латтача Іилманхой материалаш.

Дуккхача бІаьшерашка лоаллаха баьхаб гІалгІайи хІирийи, тух-сискал декъаш, пачхахьа а Сталина а политика дукха даьд царна юкъе юкъ йолла гІерташ. Цу даькъе цхьацца «толамаш» даха а аьттув баьннаб цар. ХІанз вай вахаре доккхий хувцамаш хулача хана дІаяха еза харцонаш, нийсдалийта гІалаташ. Цхьанна хІамо баьдерзаде йиш яц хургдолча ноахалий вахар.

С. ДИДИГОВ,
къахьегама ветеран.

ВАЙНАХА ДИ ЛЕЛАБАРА ИСТОРИ

Керастен бусалбен динаш вай мехка кхачара истори а дуккха ха хьалха хинна вайнаьха ди а бовзаро новкъостал дергда нах дина тІехьара хьабаха. Ховш да, язычества дуккха культураш, дин терминологии фразеологии вайнаьха бусалба дина юкъеяхалга.

Дуккха ха хьалха денз хьабоагІача вайнаьха дино боккха исторически никъ баьб, эггара ширагІа йолча дин формагара — тотемизмагара хьаболабенна къаьст-къаьста болча даьлашка кхаччалца.

Кераста динца цхьана ширача дин белгалонаш хиларо (XIX бІаьшере йолаяллалца йолча хана) хьахьокх, язычество вай мехка чІоагІъенна лаьтталга а дуккха ха хьалха баьхача вайнаьха язычески даьлий чоалхане пантеон хинналга а.

«Дуккха ха хьалха гІалгІай беррига кисташ санна, кераста ди лелабеш а гуржий пачхахьалкхенна чубоагІаш а хиннаб, — яхаш язду С. Броневске. — Кераста динцара дІакъаьстачул тІехьагІа, шоаш моцагІа денз къоабалбаь ди лелабаьб цар, тІаккха лоаццача юкъа юха кераста ди лелабаьб, юххера а. бусалба Іадатага баьннаб, цхьабакъда, хІанз а цхьадола язычески а кераста дин а гІулакхаш леладу. Іийсапайхмар шозлагІа дунен чу воссаргвола ди дезду, киназ ца хилар сийдолаш лоархІ». (С. Броневский. Новейшие географические и исторические известия о Кавказе. Ч. I. М., 1823, с. 161).

«Цхьорена юххе, гувна тІа кхерах даь доккха жІарг зийра аз, — язду Зиссермана. — Бехос яхачох, цун дай керста ди лелабеш хиннаб, наха дувцачох, бусалбаш эшабара сийна цар тайпан тхьамадас оттадаь да из жІарг». (Зиссерман А. Двадцать пять лет на Кавказе. СПб. 1879, с. 174).

«Наха дувцачох, — язду К. Самойлова, — мюридизм хьокхаяланза йолча лоамашкарча Нохчийчен цхьайолча моттигашка хІанз а дуккха го йиш я зІамига жІаргаш, наха боча леладу уж, цу тайпара жІаргаш кхашкара а корадоагІа. Юххера, нохчий оаламашка а дикка бІарг лекхача кераста дин лераш корае йиш я... Хьагучох, монголаш тІабахкалца йолча хана Кавказан къулбаседе баьха нах христианаш хиннаб, ала йиш я». (Самойлов К. Заметки о Чечне. Журн. «Пантеон», Т. XXIII СПб, 1855, с. 66).

«Уж — гІалгІай, малагІа ди лелабеш ба ха хала да: цхьаннахьа гургал бетташе, мимар тІара даггара кхайк молла, пачхахьа сесага Тамаре къаьнача даьсса дисача киназа чу латт кистий кумир ГІалъерд». (Религиозные обряды осетин, ингушей и их соплеменников при разных случаях. Газ. «Кавказ», № 227, 1840).

ГІалгІай мехка кераста ди дІабаьржаб хІанз йолча города Орджоникидзена гаьна йоаццаш хиннача Свято-Троицки монастырера а хІирийн гІалгІайн бераш деша даьгІача Моздокерча духовни центрера а. Кераста ди тІаэцарах кочи хачии е кІада е ахча луш хиннад.

«Цхьан интеллигентни а парте волча а хІиречо дукха ха йоаццаш дийцар тхона, — яздаьд В. А. Пожидаева, — шин даь-дас, жІарг олла раьза волча хІара сага ахча луш хиннадаь, тайп-тайпара миссионераш болча а ухаш, кІезигагІа дале, иттаза жІарг эллад, яхаш». (Пожидаев В. П. Горцы Северного Кавказа. М.-Л., 1929).

Керастен бусалбен динаш вай долча кхачара наькъаш тайп-тайпара дувц. Масала, Гуржий мехкара санна, кераста ди вайнахага кхача йиш яр Къулбаседехьара а — хезарий пачхахьалкхенгара е къулба-эрсий княжествашкара. Дувцаш да, кераста ди Грецера, Іаьржача форда тІа гІолла хьакхаьчаб, яхаш. Академика Г. Джанашашвиле яхачох, вайнаха юкъе бусалба ди астагІа Темара (Тимур-ленг) дІабоаржабаьб. «Юххьанца, — язду цо, Темар тІавале хьалха кисташ, глигвеш, дзурдзукаш... кераста ди лелабеш хиннаб, тІаккха цо хІилаца, кхерамаш тІатусарца уж бусалба динга баьхаб, царна моллаш а хьожабаьб». (Джанашашвили Г. Известия грузинских летописей и источников о Северном Кавказе и России. Тифлис, 1897, с. 51).

Нохч - ГІалгІайчене бусалба ди кхаьчаб 15—16 бІаьшеренашка, керттерча даькъе Дагестанера а гІумкий мехкара а.

Цхьабакъда, дицде йиш яц Нохч - ГІалгІайчен къулбаседа оагІорахьа XIV—XV бІаьшерешка Дошо Орда хинналга. Дукхха маьждигаш а бокъонца чІоагІъенна дин традицеш а хиннай цига. Цул совгІа, ховш да, къулбаседа - малхбоалехьарча Кавказе 30 маьждиг а «бусалба ди лелабеча наьха эггара йоккхагІйола класс» (Шамилев А. И.) а йола Хазарски пачхахьалкхен хинналга.

1588 шера Тийрка чІоагІален тІа гІулакх де венача Окуцки Ших-Мурзас Москверча паччахьага Федор Ивановичага посолаш бохийт, хІаьта 1645 шера эрсий пачхахьана им дулл мичкизнаша, шанбутянаша, бауагунцаша, кхыдолча нохчий тайпаша.

1588 шера Окуцки Ших-Мурзас Иван Грознена им дуллача хана хиннача ономастиках (ИсмаІал, Ахьмад, Мухьмад), эрсий пачхахьалкхена тешшаме гІулакх даьча а Волга йистера массехк город хьайоаккхача дакъа лаьцача а шин даь васкет (хьагучох, из бусалба ди лелабеш хиннав) кхоачашдеш ва ше яхаш Ших-Мурзас дийцачох, цхьадолча нохчий тайпаша пачхахьан шоаш тешаме хургда аьнна, къорІах дувнаш даарах кхетаде йиш я шаьрача баьха нохчий 16-гІа баьшере хьатІакхачалé дуккха хьалха бусалба ди лелабе болабенна хилар. Къамаьл дац, моллагІа кхыбола ди санна ислам деган гІоздаьнна тІанийцадац вайнаха, язычествос духьаленаш еш хиннай, низцкъала мара ка ца луш. Масала, гвелетцех болча гІалгІаша бусалба ди тІаяйцаб 1862 шера, цхьабола маьлхийи мІайстхойи укх бІаьшерен 30-ча шерашка кхаччалца язычникаш хиннаб, хІаьта Гуржий мехка бахача цхьаболча вайнаха, кисташта юкъе хІанз а тІехь язычески ди бисаб.

19-гІа бІаьшере чакхйоаллаш Н. Харузина яздаьд: «Шерагара шерага чоІагІлуш боагІа бусалба ди: цхьан хана еза лоархІаш хиннача обрядех бел кагий нах, бокъонца бола бусалбаш къоначарна юкъера лаха, аттагІа да, къоанoшта юкъера лохачул». (Харузин Н. По горам Северного Кавказа. Вестник Европы, 1988 г. стр. 516).

Дувцаш да бусалба ди керттерча даькъе Дагестанера хьабенаб, хІаьта тІаккха золотоардински ханаша Берке, Узбека бусалба ди тІанийцачул тІехьагІа, нохчашта юкъе бусалба ди дІабоаржабеча даькъе цар дакъа лаьцад, яхаш.

Беррига нохчий бусалба динга берзабар ирански, дагестански, гІумкий миссионераша дІадоладу 15—16 бІаьшеренашка, хІаьта беррига гІумкий астагІа Темар тІавеначул тІехьагІа бусалба хинналга ховш мадий.

1130 шера Дербенте хиннача Іарбий путешественника Абу Хамидал Гаранте бусалба динга дийрза Дагестанера итташ халкъаш дувц. Царна юкъе, табасаранцашца, лезгинцашца, аварцашца цхьана, карид дархай цІи йоаккх цо. Уж аварцашца доазув долча Веденски округерча Дарго (Даркох) яхача юрта баха нах хила мегаш ба.

«Шамала ха а ховш, яьхад: «Лоамаро бусалба динах аттагІа дІакъастаргва, ший оамалах къоастачул, тІа коч йоацаш лела яха оамал из яле а». ХІаьта этнографа Ф. И. Леоновича яздаьд: «Нохчий цІаккха а дика бусалбаш хиннабац: цар оамалца вІашкайоагІаш йоаца шариІата кхел наггахьа мара чакхъялац царна юкъе. Шоай оамалга хьежжа а шоашта ловчча тайпара а дІадерзаду цар гІулакхаш».

Юкъерча бІаьшеренашка кхаччалца вайнаха лелабаьча динех дола хоамаш доацаш да, цудухьа вайнаха ширача наха лелабаьча динах дувцаш коггІортолга ю бувцача меттахи дин терминологехи, тІеххьарчо хьахьокх дІаяхача хана вайнаха динах хеташ хиннари хІанз хетари.

Нохч - ГІалгІайчене юххьанца тохкамаш даьчар белгалдоаккх, цун лаьтта цхьайола божестваши элгацашя долга.

Цхьабакъда, царна вайнаьха мотт ца харо, цунца дувзаденна даьлийи элгацийи цІерий транскрипци во яро, новкъарло яьй уж кІоаргагІа Іомаяра, къаьстта цу даькъе этимологически тохкамаш дара а еш.

Дале а, тохкамхоша цхьайола даьлий цІераш, элгацаш, ритуалаш дІаязъяро йІаьхий материал лу вайна нохчашен гІалгІашен ди тІаэцара а лелабара а наькъаш довзара.

Вайнаьха шира ди тохкараша белгалбоах ераш даьлий: Дели — Даьла — Дали — нахски даьлий пантеона керттера а эггара ширагІа вола а даьла, ЦІу — ЦІув — ЦІиу — вайнаьха тІеххьарча ханара керттерча даьлийх цаІ. Сели — Стел — Сьали — тІоа-сагарен дикъовкъарен даьла (диста: нохчий меттала тІоа-сагар — стелахаьштиг, стелаІад — селаІад — делаІад — Села даьла Іад, Сата — Села йоІ, нускалий покровительница (диста, селасат — иволга, Села йоІ Сата), цо ду Пхьармата ший давгара цІи лочкъае гІо а), Тушоли — кхалнаьха бер хилийтара даьла, Гушмалидаьлех цаІ, Кинч — бетта нана, Аза — хоза йоІ. Малхаза - маьлха йоІ, лайнъаза, гІумъаза, Елт — ялата, кхачан, чарахьийи оакхарийи даьла. Молыз — тІема даьла, Дарзнанилг, Хиннанилг, и. кх. дуккха а.

Даьлашта хетадаь дуккха элгацаш хиларо гойт иштта кхы а дуккха даьлий хилар: Пхьамат-Ерда, Баин-Сели, Тумга-Ерда, Дзарох-Ерда, Галь-Ерда, Мят-Сели, Магы-Ерды, Алби-Ерда, Сусон-Дела, Сели-Тхьа, ЦІена-Куорта, Фаьппи-Ерда (Ерда — йерда — тхона хетачогІа, элгац хила деза). ХІара ваьра, тайпан, дезала, хІаьта цхьайолча хана къаьсттача цхьан сага а шин патрон — покровитель хиннав. Цунна дола тешал да хІанз а тІехьа оалаш дола «хьай даьла духьа». Масала, сага двойник лоархІаш хиннав цунга хьожаш вола даьла, даьла-покровитель — Тхьарам.

Цхьаццадола элгацаш хІанз а долаш да лоамашка, хІаьта Грузински ССР Панкисски чІоже бахача кистинцаски ритуалаш. Цигача, Джоша хІанз а чакхйоах язычекъолон Омалон яхача юрташта йистте хІанз а йолаш я язычески храмаш. Укхаза текъа ух кистинций боккхий нах. Даьла духьа хьайбан урс а хьаькхий, тайп-тайпара малараш а мелаш багІа уж. Алтара тІа дохк кагий ахча, «къайлагІа» ЦІувгара догІа, дика хьувкъам, дарбаш, тІехье хилар дех цар.

Нахски меттай лингвистически материала анализ яро йиш хулийт вайнаьха ширача ханарча дин историе цайовза цхьаццайола моттигаш дикагІа йовза. Цудухьа, тха безам бар, лингвистически материалах пайда а эцаш, ширача хана вайнаьха даьлий дуккха-дукхагІа хинналга гойта.

Вайнаьха дин терминологе, наьха тешамаша (поверья), йІаьхийча фольклора къаьгга хьагойт, ширача ханарча дингара денз вай ханарча бусалба динга кхаччалца дин хетараш (религиозные представления) дегІаахара истори.

«Даьла духьа», «Далла ба хоастам», «Дала мукъалахь», «Са Даьла» и кх. дІ. а ше оалача хана, ше дагакхоабар бусалба наьха АллахІ вале а, ше цІи йоахар, ший дай тийкъа. цар элгацаш хетадаь язычески даьла Даьла волга ховш нагахьа бусалба саг хургвац вайнаьха.

XIX бІаьшере В. Ф. Миллера а белгалдаьккхад, Делите (даьла + тІе) яхаш еза лоархІаш моттиг йолга гІалгІай. (В. Ф. Миллер, Терская область. Археологическая экскурсия (Материалы по археологии Кавказа). Вып. I. М., 1888). Хетаргахьа, цу моттиге цхьан хана Далла хетадаь элгац хиннад.

Вайнаьха метта из дош (Даьла) хІанз а чІоагІа хиларо (кераста дин даьлах а, АллахІах а из цІи йоаккх вайнаха) хьахьокх, из даьла ширача хана денз вайнаха лоархІаш волга а, цхьан хана нахски даьлашта юкъе, хетаргахьа, из керттера даьла хинналга а.

Кераста ди юкъебар а, цул тІехьагІа бусалба ди тІаэцар а массехк бІаьшере дІаьхдаларо гойт вайнаьха бицбалийта. Цу дин а кераста дин а цхьаццайола элементаш бусалба ди тІанийцача а йисай вайнаьха вахарца.

Бусалба даьла цІи АллахІ шоай массазарча къамаьла юкъе цайоалаярал совгІа, цхьадолча тотемически хьайбай цІераш яха йиш цахилар а дицдалийтадац вайнаха. Масала: пхьагала, лехьа цІиаккхар дийхка да вайнаха юкъе. Царех «лергашдарг» (нохч. «лергьяхар»), «текхарг» оал. Вайнаха хІанз а еза лоархІ пхьаццайола гаьнаш, масала, цІувдахча — (свидина) (ЦІув + дахча), пхьан дахча.

Иштта йолаш хинна пхьиден (пхьид — Пхьа+д), жІален (пхьара) (пхьу — Пхьа+Іу), иштта кхыйола а тотемаш. Нохчий меттала шароевски диалекте цу деша моллагІа йола компонент (у) хІанз а айпированни мукъаза оаз юкъе йоалаш оал, вешта аьлча, «пхьаІу».

Кераста ди вайнаха юкъе бисар хьахьокх «тайп-тайпарча дин обрядаша... «бІехача низах» (джиний балхах, шайтІай балхах, и. кх. дІ. а — **таржамхочун примечани**) лоравеш йолча жІаргаш тІалаттача тайп-тайпарча амулеташа» (Шамилев А. И. К вопросу о христианстве у чеченцев и ингушей. Известия ЧИНИИИЯЛ Т. 3., вып. 1. Грозный 1963, стр. 91). Цул совгІа, цунна тешал деш я, вайнаьха метташа гуржашкара хьаийца кераста дин терминологи а: джІаІар, — жІарг, джожахати — жожагІате, ялсамани — ялсмале, шуот — шоатта, оршуст — оршот, пІераска — пІаьраска.

Язычески керастен шин ди вІашкаоттара (сочетания) масал да, специалисташа яхачогІа, XII бІаьшере, Нохч-ГІалгІайчен лоамашка кераста ди шерра дІабаржаш латтача хана хьалдаь дика довзаш дола кераста киназ «Тхаба-Ерда». Цу храма архитектуре нийслу нахски элгаций цхьаццайола элементаш. Цун цІера этимологи, тхона хетачогІа вайнаьха дин геттара ширача хьасташкара лаха еза.

Ховш ма хиллара, из храм хьалъеча хана ГуржегІа кераста ди этта а чІоагІбенна а хиннаб. Масала, IV бІаьшере Малхбоален ГуржегІа кераста ди пачхахьалкхен ди ба аьнна дІакхайкабаь а шерра дІабаьржа а хиннаб, хІаьта кераста дин миссионераша дика кхетадеш а хиннад, шоай ди язычникашка низагІа тІаэцийта шоашта могаргдоацилга, укхаза чІоагІа уйла яь кийчъяь а хьаькъалца чакхйоаккхаргйола а политика эшалга. Цудухьа, кІоаргга овлаш хийцача вайнаьха ширача дин ларда тІа «увттабаьб» цар шоаш вайнаха эггара везагІа лоархІача а керттерча а далла Тхьана (хьажа: Тхьара Тхьарам, Сели-Тхьа) хетаяь.

Хетаргахьа, цхьан хана Даьла а ЦІув а санна веза лоархІаш, вайнаьха вахаре иштта лоархІаме дакъалоацаш хиннав Тхьа яха даьла а. Даьлий нахски пантеоне керттера хинна из Къулбаседа Кавказе шерра вовзаш хиннав.

Теркам тІабахийттал лоархІам болаш хиннай вайнаьха ширача дин вахаре хьаккан культ а. Хьакхан тІеххаш, налан муцІараш корояро, вайнаха нала низ лоархІаш хиларо (фольклоре къаьгга гуш да из) кхыметтел XIX бІаьшере а йолаш хиннача ономистико (Нал, Херси) — гойт, мел хиннай из культ вайнаха юкъе.

«Бусалба ди тІаэцалехьа гІалгІай (беррига лоамарой) боахаме лоархІаме моттиг дІалоацаш хиннад хьакхарч лелаяро. Цунна тешал ду никъбераша а (путешественники — **тарж. прим.**) Масала, Штедер, XVIII бІаьшерен 80-ча шерашка ше Кавказе волаш хьийжав, гІалгІаша хьакхарч мишта ебаю»... (лакхехьа бийцача А. И. Шамилева балха 92 оагІо тІа хьажа).

Хила йиш йолаш хІама да, цхьан хана вайнаха хьакха, тотемически хьайба из хиларца дувзаденна яа могадаь ца хилар (табу), цхьабакъда, лоамашка хьайбаш леладе хала хиларца а, цхьа моллагІа долча хьайбашта цигача даха цамагарца а дувзаденна уж (хьакхарч) лелае а яа а мукъа беннаб.

«Хьакхий дулх цадаар мичахьара доагІаш да, яхаш, хІанз а къовсам латт дин историкашта юкъе, — язду профессора А. Донине. — Царна къоастаде магац, Іарбашкара доагІаш да из, е законо яхар деча жугташкара». Из цамогадар цхьаболчар кхетаду цхьа шин тайпара стихийни дола санитарни лоравалар санна. Хьакхан дулх даар дийхкад, йоах цар, цу дулхаца инфекционни лазараш хьеду микробаш (вирусаш) йоландаь, къаьстта дІайхача мехкашка, цул совгІа, хьалха ювшшехьа талха долалу цун дулх... Цхьабакъда, первобытни сага фуй ховш а хиннадац из гигиена яхар...

«Хьакхий дулх даа цамогадар дувзаденна да цхьалхха цхьан фактаца: цхьан юккъа кхыча халкъий санна, семитски халкъий а хиннай тотемизма зама, хІаьта цу хана хьакхарчи налаши «шоай» хьайбаш лоархІаш а хиннад цар, вешта аьлча, шоаш царех хьадаьнна лийрхІад цу халкъаша. Цунга хьежжа, уж хьайбаш «табу» а хиннад чарахьашта. ТІехьагІа из представлени йицъеннай, цхьабакъда, цамогадар диса а дисад, цул совгІа, дино тІачІоагІ а даьд, хІаьта, из цамогадар бакъдар духьа вІашагІъехкай фантастически лардаш» (А. Донини. Люди, идолы и боги. М., 1966, с. 44).

И. АЛИРОЕВ,
Л. Н. Толстой цІерагІча Нохч-ГІалгІай пачхахьалкхен университета профессор.

ХАБАРОВСК. Сикачи-Алян оалача къаьнача амурски юрта гІолла биллаб интуриста керда никъ (маршрут).

Сикачи-Аляне берда йистошкарча кхертІош тІа хІанз а дика холуш да 12-ча эзар шерашка даь хинна аборигений къаьнара йоазонаш. Туристаш укхаза хьаух вертолеташца.

СУРТА ТІА: Сикачи-Аляне туристаш боалабеш ена вертолет.

А. ГОЛУШКО сурт.
ТАСС фотохроника.

Хьахоададу моттиг

ПРОВЕРЬТЕ ПРАВИЛЬНОСТЬ ОФОРМЛЕНИЯ АБОНЕМЕНТА!

На абонементе должен быть проставлен оттиск кассовой машины.

При оформлении подписки (переадресовки) без кассовой машины на абонементе проставляется оттиск календарного штемпеля отделения связи. В этом случае абонемент выдается подписчику с квитанцией об оплате стоимости подписки (переадресовки).

Для оформления подписки на газету или журнал, а также для переадресования издания бланк абонемента с доставочной карточкой заполняется подписчиком чернилами, разборчиво, без сокращений, в соответствии с условиями, изложенными в каталогах Союзпечати.

Заполнение месячных клеток при переадресовании издания, а также клетки «ПВ — МЕСТО» производится работниками предприятий связи и Союзпечати.

ТІехьабусараш болча

Бахьанаш ца а лехаш...

Хала хьал да «Чеченингушводмелиорация» объединенена чуйоагІача Аргунски аьшкбетонни изделеш еча заводе.

БархІ бетта план 65,9 процент мара кхоачашъяьяц заводо. Дуккха халонаш я цигарча къахьегамхошта хьалхашка латтараш. Уж ла а ца могаш, балхара дІабувлараш дукха ба.

Завода коа чуваьлча, сона бІаргаяйра дехьа а сехьа а вІалла лостам боацаш хьалъяь гІишлош, чІоагІа даь кулг эша боахам.

Керттерча инженеро С. Ибрагимова, фу бахьан долаш тІехьаюс шун завод яхача са хаттара жоп луш, аьлар:

— Бийдал тоъаш яц. Дукха латта дезаш хул тхо цемент, ардакх, аьшк доацаш. 6-ча июле денз 10-ча августе кхаччалца завод газ йоацаш хилар. Дуккха хьалха аьннадар, Гудермесски газови участка лини тоае аьнна. Ший ханнахьа ремонт ца яр бахьан долаш, цар газ дІакъайлар. Из лини балансе йола ПМК-5 дукха сагота яцар из тоаяра. Цар кулгалхоша йоахар: «Тхона из езаш яц, оаха цох пайда эцац, шоашта езаш яле заводага хьатоаяйта еза». Заводо йоах, оаш тоае еза из, шун балансе хилча. Иштта лаьттад из гІулакх беттал совгІа, тоае езар малав къоастаде ца могаш. Цар из къоастадеча юкъа болх сеца лаьттаб.

Сона цаІ хов: из лини балансе йола ПМК-5 дуккха хьалха тохаяла езаш яр, из специализированни организаце балансе дІале аьнна. Дукха «бийша» баьдаб уж, лини болх беш йолча хана, хІаьта из ехача, тхона газ езац, шийна езачо тоаергъякх из йоах цар. Цецваьккхав со цхьан хІамо: е ПМК-5 а, е ЖБИ а, е из чуйоагІаш йолча «Чеченингушводмелиорация» яхача объединене а цхьа кулгалхо нийсвеннавац из специализированни предприяте балансе дІаяла еза, ала. Из дича-м, бетта сеца латтаргьяцар завод. Дукха сагота хиннавац, хьагучох, ЖБИ завода директор С. Абубакаров а.

Завода эшаш я реконструкци, оборудовани бокъонца ширъяьннай, дукха моттигаш я кулг-кара балхаш деш а. Дика дац укхаза болхлой къахьегама хьалаш. Арматурни цехе болх беш яц вентиляци, цехе беш бола болх унахцІенонна зене ба, воча хьале я душевойш, бІеха, цхьаккха лостам боацаш я бытовкаш. — Оаха беш бола болх унахцІенон Іаткъаш ба, цхьабакъда, тхона из бахьан долаш йоагІаш йола шура бІарга ца гу кхоалагІа бутт ба. — йоах арматурни цеха бригадира Э. Демишева. Тахан цемент йоассаеш хилар бахьан долаш, цхьайола феца болх беш йола станокаш сайца лаьттар. Тхона еза къаьстта тхоай компрессор, массахана болх бе йиш хургйолаш. Мишта тоадергда укхазара гІулакхаш. ЦаІ да шеко йоацаш: из дара дика да эшаргва.

Дукха ха йоаццаш вахавар со цхьан заводе. Директор ший кабинете хургва моттар сона. Бакъда, из цига вацар. Хьамча ши икк а ювхаш, мазуташа хьал а виза цехе воаллар директор. Дукха ха яц из завод боахама расчетага яьнна. Цул хьалха гІулакхаш во дар заводе. Укх шера план тІеххоачашъяьй цо.

Беррига директораш иштта цехашка бахка беза ала валлац со, цхьабакъда, ший заводах е предприятех дог лазаш, шийх тийша шийга хьаеннача участка болх дикагІа дІабахийтар керттера ший декхар хеташ хІара директор хила везалга-м хов сона. Болх дІабахара из дезаш дале, слесара болх бе а кийча волаш.

ХІаьта, ЖБИ завода кулгалхоша гулдаьд дукха каьхаташ, шоашта тІера бехк дІабаккха гІерташ.

Р. МАИСИГОВ,
МГУ журналистика факультета студент.

Хьамсара газет дешараш!

Тха газет яздайта шоана аттагІа хургдолаш оаха кепатох ер абонентни бланк. Цун тІехьашкахьара оагІув я укхаза шоана гуш яр. Бланка хьалхашкахьара оагІув — йиълагІча оагІо тІа.